

Večerka, Radoslav

[Erhart, Adolf. Das Indoeuropäische Verbalsystem]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1992, vol. 41, iss. A40, pp. 150-152

ISBN 80-210-0547-5

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101379>

Access Date: 15. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

o předložkových výrazech typu *na základě čeho, na rozdíl od čeho ap.* a o jejich ruských protějšcích. Referent poukázal na oprávněnost jejich užívání v češtině. V úvodu svého vystoupení se vyslovil odmítavě proti podceňování významu ruštiny a rusistiky pro naši společnost.

Sféra odborného stylu byla zastoupena referáty L. Adamcové (VA) o syntaktických zvláštnotech technických textů a L. Pavlíkové (LF MU) o charakteristických rysech ve skladbě ruských textů lékařských.

V diskusí byly probrány různé dílčí otázky skladby, historické mluvnic, etymologie, stylistických rozdílů mezi ruštinou a češtinou aj. Diskuse se dotkla mj. i rostoucího vlivu angličtiny u nás. Poukazovalo se na to, že rozvoj vědy a techniky přináší nové termíny. Některé z nich jsou potřebné, jiné, spíše módní výrazy (brífink, leasing) by bylo lépe nahrazovat domácími (tiskovka, pronájem). Účastníci konference se rovněž dověděli, že v současné době vzniká — hlavně zásluhou mladých brněnských a královéhradeckých rusistů — nový časopis *Opera Slavica* (o dvou řadách — literárněvědné a jazykovědné). Referáty z konference mají být otištěny v 2. čísle jeho jazykovědné řady.

Celkový ráz konference i mnohostrannost příspěvků lze považovat za zdařilé uctění díla zasloužilého rusisty a slavisty, dobře známého u nás i v kruzích zahraničních lingvistů.

Stanislav Žaža

A. Erhart: Das Indoeuropäische Verbalsystem. (Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně. Filozofická fakulta, 290) Brno 1989, 170 s.

S dvouletým zpožděním a ještě i se starým záhlavím fakultních Spisů vyšla v druhé polovině roku 1991 recenzovaná monografie profesora srovnávací indoevropské jazykovědy na Masarykově univerzitě v Brně Adolfa Erharta. Pozoruhodné výsledky svého „učení“ i „bádání“ v oboru stačil autor předložit svým studentům i širší vědecké veřejnosti už dříve v řadě kompendií, učebnic i speciálních monografií; získal si jimi vědecký věhlas u nás i v zahraničí. Z jeho syntetických příruček připomeňme koncizní přehledy indoevropské tematiky dílčí i celkové v knihách *Baltské jazyky* (1984), *Struktura indoíránských jazyků* (1980), *Indoevropské jazyky* (1982), z vysokoškolských učebnic *Základy jazykovědy* (1984) nebo autorskou účast na *Úvodu do etymologie* (1981), v řadě vysokoškolských skript pak mj. i učební texty litevštiny (1956) a sanskrtu (1967—1971). Badatelská linie jeho vědního usilování nacházela výraz v desítkách speciálních studií věnovaných problematice historické fonetiky a fonologie, etymologie, problémům diferenciacie ide. teritoria jako celku a stupni a povaze příbuzenských jazykových vztahů na jednotlivých jeho dílčích areálech. Stále znovu se však ve vědecké práci Erhartově vynořuje zájem o morfologické kategorie, jejich genezi a vývojové proměny. Kromě statí v odborných časopisech a příležitostných nebo jubilejních sbornících jim věnoval knižní monografii *Studien zur indoeuropäischen Morphologie* (1970); recenzovaná kniha tuto sérii zatím završuje.

Monografie o ide. verbálním systému nese všechny charakteristické znaky Erhartova tvůrčího typu a tvárné postupy jeho vědeckého rukopisu. Jako i v ostatních jeho pracích je cítit též v poslední monografii — a v ní snad ještě silněji než dříve — zvláštní napětí mezi autorovým silně kritickým, někdy až skeptickým postojem k výkladům jak příliš jednoduchým, které se zdají nasnadě, tak i ke koncepcím komplikovaným a překombinovaným a autorovou odvahou nabídnout přesto řešení vlastní. Vědecká odvaha Erhartova vyplývá z „ptačí perspektivy“ jeho pohledu, jímž sleduje vždy i jednotlivé jevy v jejich širším zapojení a strukturálních souvislostech. Sám o tom píše, že „stupeň pravděpodobnosti každého dílčího řešení závisí na tom, do jaké míry je lze integrovat do řešení globálního“ (str. 9). Celostní

záběr a argumentace tím celkem, jehož jsou zkoumané jazykové entity součástí, patří k Erhartovu základnímu metodologickému instrumentáři snad ve všech jeho pracích; představuje specifické rozvíjení a uplatnění teoretických podnětů Pražské školy v naší historickosrovnávací lingvistice. S věcným nadhledem nad jazykovým materiálem i literaturou předmětu harmonuje též Erhartův vědecký styl, exaktní, sevřený a úsporný, až lakonický.

Dějiny indoevropského slovesného systému vidí Erhart jako časově proměnlivou síť vztahů, a to jednak vztahů mezi různými kategoriemi, jednak uvnitř jednotlivých kategorií mezi různými gramémy, jimiž jsou tvořeny. Postupuje tedy v souhlase s glossematickou zásadou, podle níž je gramatika jakousi „algebrou vztahů“ uvnitř jazykového systému, kdežto hláskový výraz a sémantický obsah zaujímají v pohledu lingvisty jen postavení periferní.

Dějiny ide. slovesného systému sleduje Erhart od té vývojové fáze, v níž se „indoevropština“ podstatněji nelišila od jazykového typu skutečně historicky doloženého nejstaršími a nejstarobylějšími ide. jazyky; nebyl to tedy ani jazyk izolující, ani jazyk s ergativní stavbou. Erhart líčí dějiny ide. konjugace jako chronologicky řetěz navzájem se zaměňujících morfologických systémů celkových, resp. i dílčích. V několika kapitolách se — v časovém sledu — vrací k problému gramatické osoby a konstituování soustavy osobních koncovek, vyšetřuje vzájemný vztah a proměny kategorií „vid (aspekt) — čas“, „diateze — vid (aspekt)“ a „čas — způsob (modus)“; svou vývojovou skicu završuje Erhart samostatnými kapitolami věnovanými charakteristice slovesného systému v západoindoevropských jazycích 1 (v latině, germánštině, keltštině a tocharštině), v západoindoevropských jazycích 2 (v baltštině a slovanské) a v jazycích anašolských.

Celkově člení autor dějiny indoevropského slovesného systému do čtyř základních vývojových fází. Jen obezřetně vyslovuje hypotézy glottogonické povahy o funkcích jazykových útvarů, z nichž se mohly formovat pozdější osobní koncovky, o diferenciaci 2. a 3. os. apod. Ke konci 1. fáze počítá s obsahově už autonomními kategoriemi slovesného vidu, diateze, volitivní modality a osoby; s výjimkou aspektu, který byl u většiny slovesných kořenů asi kategorií inherentní, byly ostatní důsledně označovány sufikem, takže struktura slovesných forem byla v tomto období dvojjmenná. Přejech k 2. fázi představovalo tvoreni nové vrstvy iterativ, v nichž se začala vytvářet v důsledku fúzí a následného posunu morfemického švu struktura trojjmenná. Sama 2. fáze se vyznačovala vytvářením kategorie času a s tím spojeným úpadkem staré kategorie vidu, ale zároveň se formovaly i nové formální příznaky perfektiv a iterativ. Redukován byl nejstarší systém genera verbi. Do konce tohoto období spadá patrně i oddělení jazyků anatolských od ide. základu. Přejech k fázi třetí připravovalo srůstání původně jen volně aglutinujícího elementu i (příznaku aktuálnosti) a počátky personální flexe u forem volitivních, které tak vstoupily do těsnějších kontaktů s formami jiných kategorií. Tato fúze se dovršila ve fázi třetí, kdy čas a modus tvoří společný systém a osobní koncovky označují tři gramatické kategorie; struktura slovesných forem pak je dvojjmenná nebo trojjmenná. Ve čtvrté fázi došlo ve východoindoevropských jazycích (v řečtině, arménštině a jazycích indoíránských) k obsahovému osamostatnění modu a času a zčásti i k uvolnění diateze od osoby. Pozdně indoevropské (východoindoevropské a zčásti i západoindoevropské) je konečně dotváření kategorie času o distinktivní příznak „předčasnosti“, tj. formování časů relativních, především plusquamperfekta, zčásti i futura exacta.

Globální Erhartův náčrt vývoje indoevropského slovesného systému integruje jak bezpečné rozsáhlé znalosti materiálu z dějin ide. jazyků, tak i množství výkladů, často navzájem kontroverzních, uveřejňovaných dosud v odborné literatuře o jednotlivých problémech. Zároveň však umožňuje autorovi vyjádřit se z hlediska pozorovaného celku k těmto jednotlivostem a posoudit poznávací hodnotu, věrohodnost, míru pravděpodobnosti, resp. přijatelnost nebo nepřijatelnost oněch výkladů dílčích. Jako slavista oceňuje recenzent Erhartův pokus rekonstruovat slovesný systém „protobaltský“ (tohoto termínu užívá E. místo „balto-slovanský“, aby se tak distancoval od ortodoxního Schleicherova stammbaumu), což je při známých historických diferencích slovesné morfologie slovanské a baltské úkol zvláště nesnadný. Přes nezbytnou hypotetičnost rekonstruovaného modelu se Erhartovi nepochybně

podářílo navrhnout takové východisko, z něhož lze pracovně nejsnáze odvodit historicky doložený stav jak slovanský, tak i baltický. Za podnětný pokládám např. jeho předpoklad protobaltského dožívání starých mediálních forem, ale už jen jako flexe deponentiální (podobně jako v staré irštině); protobaltský aktivní přezens by tak byl podle Erharta obsahoval — podobně jako latinský — vedle forem s původními koncovkami aktiva též formy s původními koncovkami media (a perfekta), tj. svým významem aktivní deponentia (a perfektopraesentia); v materiálově zevrubném zpracování využil ostatně autor tohoto předpokladu s úspěchem už dříve ve studii o původu psl. konjugačních koncovek (SPFFBU, A 36, 1988, 39—49). Pro časový (resp. časově vidový) systém vychází Erhart z protobaltského východiska „přezens — imperfektum — aorist — futurum“, které by se bylo ve (východo) baltické skupině přehodnotilo v „přirozené“ temporální schéma „přezens — préteritum — futurum“, kdežto ve slovanštině, kde sehrálo úlohu oživení vidové opozice, se zachovala původní vidové opozitní dvojice „aorist — imperfektum“, přičemž zachování s-ového formantu aoristového vedlo ke ztrátě (s-ového) futura a k jeho (sekundárnímu) vyjadřování mj. s pomocí dokonavých forem prezentních. Svým způsobem klíčovou pozici sehrála v systému slovesných tvarů slíci úloha jmenných tvarů, zejm. infinitivu, který byl zjevně z hlediska ide. neologismem, ale pevně konstituovaným už v období protobaltském.

Erhartova monografie prezentuje spolehlivě dosavadní stav bádání o ide. slovesné morfologii a přínosně a argumentovaně nabízí vlastní řešení mnoha sporných otázek. Představuje vývojový stupeň v poznání ide. jazyků, který nebude moci pomínout nikdo, kdo se bude touto vědní problematikou zabývat jak v jejím celku tak i v některé její dílčí složce.

Radoslav Večerka

Georg Holzer: Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen. = Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. 521 Band. Wien, Verlag der ÖAW, 1989. 231 stran.

Geneze jednotlivých indoevropských větví představuje už od předmladogramatického období vděčné téma, jemuž bylo věnováno už velké množství menších i rozsáhlejších statí i celých knih. Dlouho převládala představa o poměrně jednoduchém charakteru tohoto procesu: indoevropské větve byly chápány jako výsledek postupné diferenciaci prajazyka (Schleicherův rodokmen apod.). Jen postupně se docházelo k závěru, že tu je třeba počítat i s integračními procesy. Šlo především o účast neindoevropských jazyků — substrátů, jež měly více nebo méně podstatný vliv na vývoj jednotlivých ide. dialektů. Začalo se více uvažovat i o vzájemném vlivu jednotlivých známých ide. jazyků (větví): slovanských na baltické, keltských na germánské apod. Objevila se dokonce teorie, pokládající italicou větve ide. jazyků za výsledek sekundárního sblížení původně různých ide. dialektů. Zásadní novum tu však představovala teprve idea, že se na genezi známých ide. jazyků (větví) mohly podílet i ide. jazyky jinak neznámé, zachované jen v podobě lexikálních výpůjček ve známých ide. jazycích. Šlo o slova zjevně indoevropského původu, jež však nebylo možné vyvodit z ide. archetypu podle hláskových zákonů platných pro příslušný (známý) jazyk. Ukázalo se, že tu platí jiné zákony, dedukované na základě četnosti jistých hláskových responzí a vytvářející uzavřený systém. První domněnku tohoto druhu zformuloval proslulý bulharský jazykovec V. Georgiev. Ten identifikoval řadu řeckých slov jako výpůjčky z ide. neřeckého jazyka („pelasgic-tiny“). Georgieva teorie vyvolala rozsáhlou diskusi: nemalá část jazykoveců ji přijala, objevila se však i řada odmítavých hlasů. Později vyslovil G. podobné domněnky i o některých dalších ide. jazycích balkánské a maloazijské oblasti (armén-